

op de zaterdagavond van het jaar

**Uitgave van het
Humanistisch Verbond**

Verschijnt om de veertien dagen

**25ste jaargang nummer 24
26 december 1970**

Redacteur: Casper Vogel
Redactieraad:
Mevr. P. Hienekamp, mej. E. van der Reijden,
R. de la Rie, H. J. Roethof, H. Wiedeman

Redactiesecretaris: F. C. van Soesbergen
Paulus Buyslaan 23 Amersfoort
Telefoon 03490-16474

Administratie, abonnementen en advertenties:
postbus 114, Utrecht, telefoon (030) 24641
giro 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag

Abonnementenprijzen per jaar:
voor Nederland, andere E.E.G.-landen, Suriname
en de Antillen f 11,-
overige landen f 13,50
losse nummers f 0,50

In dit nummer o.a.:

De ontbrekende schakel tussen aap en mens	3
Salvador Dali	4
Vrijheid, een recht dat verplichtingen oproept	5
Natuur en mens	6

December is een bijzondere maand. December wordt in een adem uitgesproken met de woorden gezelligheid, huiselijkheid, saamhorigheid, intimiteit, feestelijkheid, sfeer. Het is de maand van de vroege schemering en de lange avonden. De maand van de sentimenten: blijdschap, vrolijkheid, Sinterklaas – stemmigheid, warmte, verbondenheid, Kerst. In december lijkt het of al die mensen die het hele jaar langs elkaar heen lopen of botsen, opeens weer bij elkaar kruipen. Ieder in het hokje waar hij zich thuisvoelt. Het heeft iets weg van de tijdelijke wapenstilstand die omstreeks deze tijd ook elk jaar in Vietnam geldt. Vlak erop gaat, tegen een decor van goede wensen en voornemens, de strijd weer 'gewoon' door.

Dit is de traditionele typering van december, de maand waarin opeens weer het gezin centraal staat. December is op het hele jaar wat de zaterdagavond vroeger op de hele week was; het rustpunt waarop de menselijke warmte weer goed voelbaar werd. Vroeger, want het is door de bank genomen allemaal wat anders gelopen. Saartje Burgerhart heeft er een maand of wat geleden in haar rubriek in de Volkskrant heel raak over geschreven: *Zaterdagavond was als een strandkuil die ze groeven om er samen in te kruipen. Een zachtrode, gevoerde doos. Een theemant. En ze trokken de muts over zich heen en daaronder gaven ze elkaar het gevoel van saamhorigheid en gezelligheid, die beide tegelijkertijd present waren, en niemand buiten hen die daarbij of daartussen kan komen.*

En verderop: *Nu is er heel weinig meer van over. Eigenlijk niets. Zaterdagavond is zaterdagavond niet meer. De kuil is dichtgevaaid. De doos staat leeg, de theemant koud. Het welbehagen is niet meer, de band van Zaterdagavond-samen-thuis is verbleekt/verbroken.*

In dezelfde krant schreef enkele weken erna de psycholoog F. Josso dit:

Wat in het begin van deze eeuw het meest eenvoudige, veiligheid- en warmte biedende levensinstituut leek, het gezin, blijkt meer en meer een kweekplaats te zijn van agressie, jaloezie, vervreemding en onderdrukking. Nergens zijn kinderen en ouders soms eenzamer dan thuis. Het gezin is zijn solide waarschijnlijkheid als vrijplaats voor liefde, belangeloosheid en wederkerigheid geleidelijk aan het verliezen.

In december voelen we weer wat het gezin kan betekenen. Maar ook: op welke punten het aangetast wordt, en op welke punten het aan kracht wint. Hoe het komt dat het gezin steeds moeilijker kan voldoen aan de steeds zwaardere eisen die eraan gesteld worden.

Enkele markante ontwikkelingen hebben in de afgelopen jaren verandering gebracht in de aard en functie van het gezin. Sommige daarvan zijn al geheel of nagenoeg voltooid, zoals de scheiding van gezin en beroep, de langzame overgang van produktieve naar consumptieve eenheid. Andere naderen hun eindfase, zoals de verzelfstandiging, de overgang van het 'open' naar het 'gesloten' gezin, dat zich veel meer dan voorheen van de gemeenschap afsluit.

De wisselwerking tussen gezin en gemeenschap wordt ook moeilijker, naarmate de maatschappij hogere eisen stelt; iets dat vooral tot uitdrukking komt in psychische druk waaronder opmerkelijk velen in hun werkkring blijken te leven. De eisen die daardoor aan het gezin worden gesteld veranderen. Het moet meer dan ooit de functie vervullen van oase waarbinnen op intimiteit, privacy en emotionaliteit nog geen taboe rust, zoals in de wereld erbuiten. Waar dit in de moderne maatschappij niet meer 'mag', moet men juist in het gezin zichzelf kunnen zijn, zijn emoties kunnen uiten en zich voor niets hoeven te schamen.

Deze 'gevoelsmatige functie' waaraan het gezin in toenemende mate moet voldoen, legt een evenredig zwaardere hypotheek op de leden ervan. Het vraagt een grotere inzet, minder zelfzucht, minder hooggestemde verwachtingen en een grotere offervaardigheid, om maar enkele algemeenheden te noemen. Het vraagt nog veel meer en dat juist in een tijd waarin het moeilijker gegeven wordt.

Het is een weinig optimistische visie, die juist in december hard kan aankomen. Want in december staan de Dolle Mina's weer zonder morren in de keuken, wordt de discussie over abortus even overstemd door de juichtonen van het geboortefeest en lijkt de Westerse wereld één grote commune.

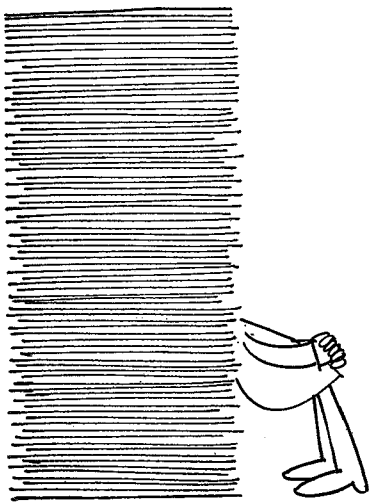
Het lijkt maar zo, en misschien is deze kortstondige illusie maar goed ook. Wie op de zaterdagavond van het jaar eventjes zijn ogen sluit schrikt genoeg als hij op zondagmorgen weer wakker wordt.

(c.v.)

KRITISCH ALLERLEI

Vooruitgangmakers?

Rond mei volgend jaar zullen de gedetailleerde uitkomsten bekend zijn van een onderzoek dat onder de Nederlandse studenten aan universiteiten en hogescholen is gehouden. Dat onderzoek is opgezet door een interuniversitaire werkgroep, ter gelegenheid van het onlangs gehouden congres „Studenten vooruitgangmakers?”. Enkele resultaten zijn al bekend van die enquête en die zijn gepubliceerd in het mededelingenblad van de Universiteit van Amsterdam, Folia Civitatis. Van wat daar staat kijken we natuurlijk het eerst naar de vraag over de levensbeschouwing, net zoals iedereen bij het uitkomen van de nieuwe telefoongids even naslaat of zijn eigen naam erin voorkomt en hoeveel anderen die naam hebben. Welnu humanistische studenten bestaan ook en ze maken 11 % uit van het totaal, evenveel als de groep die zich conservatief-rooms-katholiek noemt. Verder: r.k. progressief (het verschil wordt niet gedefinieerd) 13 %, Ned. Hervormd 15 %, Gereformeerd 7 %, Joods 1 %. 30 % heeft 'geen' opgegeven en 8 % overigen maakt de 100 vol, op de 4 % na die zich tot onze verbazing marxist noemt. Of is dat soms een nieuwe godsdienst?

Humanismusgespräch

Zonder naar volledigheid te streven, is het toch altijd aardig en leerzaam om u te informeren hoe andersdenkenden (dan humanisten, alsof de wereld in deze twee soorten is verdeeld, haha) denken over humanisten. Het volgende ingezonden stuk uit Die Kirche (Oostenrijks katholiek weekblad) gaat in op een paar klemmende vragen: 'Bij de Salzburger gesprekken over Humanisme luidde de vraagstel-

ling: Heeft de godsdienst toekomst? Wat moet daar nu uitkomen? Misschien of het humanisme, toch een programma van mensen, een vervangingsmiddel voor godsdienst kan worden? Men heeft veel langs elkaar heen gepraat, terwijl men verzuimde te definiëren wat onder godsdienst verstaan moet worden.

Het bleek snel dat de vraagstelling van begin af aan verkeerd was en dat ze had moeten luiden: Heeft de mens zonder godsdienst, de mens zonder ziel toekomst? Deze psychosomatische vraag zou niet alleen aan filosofen en theologen voorgelegd moeten worden, maar even zo goed aan sociologen, psychologen, medici en natuurwetenschapsmensen.

Dr. ANTON HITTMAYER, Innsbruck

Zoveelste symbool

Het begint zo langzamerhand bekend te worden hoe de positie van Russische intellectuelen is die zich ook maar enigszins kritisch tegenover de regering opstellen of de 'officiële' opvatting van de geschiedenis wensen te negeren. Vooral de vonnissen die over schrijvers zijn geveld (dwangarbeid, langdurige gevangenisstraf en bij volharding zelfs krankzinnigengesticht) hebben de verontwaardiging opgewekt van allen die mensenrechten ernstig nemen. Toen de schrijver Alexander Solzjenitsin pas geleden de Nobelprijs kreeg liet hij meteen uitdrukkelijk weten de prijs zelf op te willen halen. Daarmee gaf hij waarschijnlijk niet zozeer aan dat hij zo graag naar Stockholm wilde, als wenste hij de Sovjet-autoriteiten bij voorbaat al onmogelijk te maken op een later tijdstip 'officieel' te verklaren dat de schrijver daar geen prijs op stelde. Solzjenitsin is kennelijk toch onder druk gezet door de overheid. Hij heeft het Nobelcomité laten weten de prijs niet zelf te komen halen, omdat hij bang is niet meer terug te mogen keren naar Rusland. Hij nodigt het comité echter gelijk uit hem de prijs in Moskou te komen overhandigen. Interessant is weer de toevoeging: deze brief is open en ik heb er geen bezwaar tegen als u deze wilt publiceren.

Men kan uit deze laatste ontwikkeling natuurlijk afleiden dat Solzjenitsin toch is gezwicht, maar tegen het licht van de eerste verklaring is het een stuk aannemelijker dat hij met deze manoeuvre op subtiële wijze de openlijke provocatie heeft voortgezet. Als het Nobelcomité inderdaad naar Moskou zou willen komen (wat na-

tuurlijk nog lang niet vaststaat) zou de officiële Russische cultuurpolitiek ter plaatse in het hemd worden gezet.

Zover echter zal men het wel niet laten komen. Solzjenitsin heeft de prijs gekregen, maar zal hem wel nooit ontvangen. En daarmee wordt hij het zoveelste symbool van een met geweld onderdrukt verlangen naar menselijke ont-plooiing in vrijheid.

Laag-bij-de-gronds

De hoofdstedelijke kabouter Joop Peters heeft na een paar maanden ervaring als gemeenteraadslid zijn biezen gepakt en is verdwenen naar een oord, ver van Amsterdam-kabouterstad. Zijn fractiegenoot Guy Kilian heeft daar in de Volkskrant een paar dingen over gezegd, die behalve misschien interessant zijn voor de kabouter-geschiedschrijving, toch een zeker licht kunnen werpen op de wekelijkse confrontatie tussen 'idealistische' kabouters en 'realistische' reuzen:

Kilian: Joop heeft bijzonder zinnige dingen gezegd over onbewoonbaarverklaringen. Het kwam nogal - zoals de nette jongens van de raad zouden zeggen - emotioneel over, wat gelijk staat met laag-bij-de-gronds. Ik vind dat je gewoon iets moet kunnen zeggen in een taal waaruit blijkt dat je weet waar je het over hebt.

Dan gaan we daarover aan de gang en na een kwartier zegt de burgemeester: 'Mijne heren, alles goed en wel, het kan toch niet de bedoeling zijn om hier een principeel-zegt-ie dan ook nog - debat over te voeren.' Nou dan word je toch godvergeten nijdig als daar op een uiterst keurige manier met Grieks en Latijn gezegd wordt dat je over 27 mensen die uit hun huis geschopt worden of in de allerbelabberdste omstandigheden leven niet lang mag praten. Daar mag je gewoon niet veel tijd aan besteden. Het ging helemaal niet over principeel.'

Guy Kilian komt terug op de netheid in de raad. 'Ze denken: Als het gezellig is kan het niet fout zijn en als het netjes is moet het wel schoon wezen. Lees je de stukken over het woonwagenkamp in Osdorp dan spreken de brieven van die mensen van ples: P-L-E-E-S. In de voordracht van het college wordt dan over privaten of wc's gepraat, en dat het liefst ook nog in afkortingen'.

In de raad zit een gemiddeld soort Simon de Witten - ontzettend keurig - die met een glimlach op hun gelaat de meest verschrikkelijke dingen zitten te beslissen of in de soep laten lopen. Die denken dat als ze de aandacht op hun schone overhemd richten ze ook werkelijk schone dingen doen. Het gaat hier om een kuisheidsideologie van: als we het maar netjes zeggen en goed formuleren dan zal waar we het over hebben en wat we doen ook wel netjes zijn. En daar gaat een jongen als Joop nu regelrecht onderdoor'.

Mensen

Eén van de vijf kabouter-raadsleden zit in Spanje, maar tussen de vier die zijn thuisgebleven in Oranje Vrijstraat is het ook niet meer wat het was. Begin deze maand deden berichten de ronde dat twee kabouters zich van de Amsterdamse fractie wilden afscheiden en zich wilden aansluiten bij de PSP. Later heette het dat er verschillen van inzicht waren omtrent de uitvoering van de onder hen levende ideeën en dat de fractie als eenheid in verscheidenheid rustig zijn weg vervolgde. Kortom: kabouters zijn ook maar mensen.

zeg maar humanist tegen mens en wereld

Dit is de laatste keer dat Mens en Wereld in zijn vertrouwde vorm verschijnt. Zoals we in het nummer van 17 oktober j.l. aankondigden, komt dit blad het komende jaar in een vernieuwde en verjongde vorm bij u thuis. Ook krijgt het een nieuwe naam: Humanist. En daarmee is het karakter van de vernieuwing misschien het best weergegeven: inhoudelijk verandert er weinig, alleen willen we duidelijker en op een aan de eisen van de tijd aangepaste wijze onze taak voortzetten. Dat betekent dat een aantrekkelijker en prettiger leesbaar blad wil blijven als humanistische bijdrage aan de discussie over levensbeschouwelijke en daarmee verband houdende maatschappelijke vragen. Een duidelijk informierend en opiniërend blad voor humanisten en met het humanisme sympathiserenden, gevuld met beschouwende, relativerende, maar ook uitdagende en prikkelende artikelen. Ook blijft het een open forum voor zijn lezers. Deze belangrijke taken neemt Humanist van Mens en Wereld over. Met respect voor het verleden en met een open oog voor de toekomst. Met enthousiasme, goede verwachtingen en het vertrouwen dat het een even geïnteresseerde en hopenlijk grotere lezerskring zal vinden.

Red.

een sombere profeet voor het jaar 2000

de ontbrekende schakel tussen aap en mens... dat zijn wij

Wat in de wereld het meest aan verandering onderhevig is is de verandering zelf. Dat is de weloverpeinsde opvatting van dr. John Platt. Hij is een biofysisch onderzoeker van beroep en directeur van het research-centrum voor geestelijke gezondheid van de universiteit van Michigan (VS). Onlangs was hij in Helsinki voor een Unesco-symposium over de rol van de mens in het veranderend stadsmilieu.

Platt vindt dat het probleem nu niet is hoe men in de steden – of op andere plekken trouwens – de veranderingen in geregelde banen leidt, maar hoe men met het proces van verandering om moet gaan. Hij vertelde de architecten en sociologen in de Finse hoofdstad dat wij thans geconfronteerd worden met veranderingen, die niet meer te meten zijn in enkele tienden van procenten maar die orden van grootte kennen van tientallen, honderden, miljoenen procenten. Het wemelt van de voorbeelden. In de afgelopen eeuw is het overbrengen van berichten steeds sneller gegaan – van de snelheid van een paard tot die van het licht: tien miljoen keer sneller. In het verkeer is de snelheid honderd keer groter geworden. Energiebronnen hebben zich ontwikkeld van steenkool tot kernkracht – met zeker duizend keer meer arbeidsvermogen. Bij de wapens is in zeer korte tijd de twintigtons bom van de tweede wereldoorlog overvleugeld door de H-bom die een miljoen keer zo vernielend werkt.

De stap naar het mens-zijn

'We staan voor een uniek historisch evenement als de Industriële Revolutie, maar op een veel grotere schaal', zegt Platt die constateert dat 'geen menselijk instituut is voorbereid om veranderingen op zo'n schaal mee te maken.' Hij noemt het gebeuren van nu 'de stap naar het mens-zijn', wat hij illustreert met een oud grapje over een antropoloog die uit de oerwouden van Afrika terugkeerde. Een verslaggever vroeg hem of hij de ontbrekende schakel tussen aap en mens had gevonden. 'Ja', zei de antropoloog, 'die ontbrekende schakel zijn wij.'

Als wij die 'stap naar het mens-zijn' kunnen maken – en hem overleven – volgt een de hele wereld omvattende samenleving, meent Platt. Maar als dit niet lukt 'moet de wereld overnieuw beginnen op het peil van de kakkerlakken'. Hij heeft er een vergelijking voor die hij onlangs gebruikte in een artikel in *Science*, het blad van het Amerikaans verbond tot bevordering van de wetenschap: 'Het menselijk ras is vandaag als een raket op zijn lanceerplatform. We hebben een heel lange tijd toegewerkt naar het moment van de lancering en als die goed verloopt kunnen we voor zeer lange tijd vliegen langs een nieuwe en opwindende koers. Maar op dit ogenblik worden de krachtige raketmotoren ontstoken en het hele bouwsel schudt en trilt, zodat het uit elkaar kan ploffen voor we het in zijn goede baan hebben gebracht.'

Die spanningen van de lancering zijn voor Platt 'de crisis der crises' voor de komende tien jaar. Hij is er helemaal niet zeker van dat we in die tien jaar behouden door de gevaren van de kernbewapeningsspiraal komen. Het staat vrijwel voor hem vast dat de begonnen decade vele mogelijkheden in zich bergt voor enorme vernielingen van land en van leefmilieu alsmede voor hongersnoden die de ontwikkelingslanden kunnen treffen – rampen die tot honderd miljoen levens kunnen eisen, 'meer dan in alle wereldoorlogen van deze eeuw'.

Om zulke problemen de baas te blijven pleit Platt voor het vormen van een 'expeditiemacht' van op degelijke wijze opgeleide mannen met kennis van de uiteenlopendste takken van wetenschap om nieuwe crises, terwijl ze opdooien, te analyseren en sociale vernieuwingen te bedenken en in te leiden, waarmee men ze kan bezweren. Hij vergelijkt een dergelijke mobilisatie van knappe koppen met die, welke tijdens de tweede wereldoorlog werd gelast om de kernbom te ontwikkelen en om een eind te maken aan de bedreiging door onderzeeërs van de konvooien op de Atlantische Oceaan.

Nieuwe gedachten over huisvesting

Met name roept Platt op om op geheel nieuwe wijze te gaan denken over het probleem van de huisvesting: 'zelfs als morgen een perfect middel werd uitgevonden om zwangerschappen te voorkomen, dan nog zou tegen het jaar 2000 de wereldbevolking weer zijn verdubbeld. En mensen trekken naar de steden, ze eisen een betere levensstandaard. We zullen vier keer zoveel woningen nodig hebben als er nu zijn. In de komende 25 jaar moeten meer huizen worden opgetrokken dan in de hele voorgaande geschiedenis van de mensheid.'

Massaproductie van huizen volgens een industrieel procédé is naar zijn mening het antwoord. Dat is geen toekomstige oplossing – ze bestaat hier en nu. Hij ziet de woontorens van de toekomst als niet meer dan een geraamte, waarin een kraan het appartement van de bewoner ophangt. Die appartementen moeten uit de fabriek komen als nu auto's. En net als met auto's moet de bewoner zijn model kunnen inruilen als hij er genoeg van heeft en wat anders wil – ook bijvoorbeeld omdat zijn huishouding groter of kleiner is geworden.

Zulke 'woonmodules' zijn één manier om de stadsexplosie zo te beheersen dat de brokstukken niet vernietigend rondspatten. Platt voorziet ook andere. Bovendien gaat hij ervan uit dat het tijdperk van de kleine 'kernfamilie' op zijn eind loopt. Dat is begonnen na de eerste wereldoorlog, schat hij, toen de kinderen weg wilden van hun ouders – een praktijk die naar zijn idee niet geheel bevredigend is verlopen. De gezinnen leven alleen in kleine huizen, waarin geen ruimte is voor de oude mensen, die hun levensavond mogen doorbrengen in een soort kolonies. Hij voorziet een terugkeer naar de uitgebreide vorm van familielevens maar in een nieuwe vorm. Acht of tien paren leven samen, elk met slechts één kind, maar samen een groep vormend om die kinderen een milieu van een groot gezin te geven. Ze kunnen wonen in kleine appartementen rond een gemeenschappelijk eet- en gezelligheidscentrum dat ook een crèche moet omvatten, zodat moeders van kleine kinderen kunnen gaan werken buiten deze leefgemeenschap met commune-achtige trekken. Dat zijn een paar facetten van het leven in het jaar 2000 zoals Platt dit ziet. Maar, zoals hij zegt, hij moet één groot voorbehoud maken: er zal op wereldschaal een alomvattende strategie ontwikkeld moeten worden om steeds effectiever de steeds dreigender gevaren voor de samenleving af te wenden.

Als dat niet gebeurt, gelooft hij niet dat we meer dan 50 % kans hebben om ooit het jaar 2000 te bereiken.

DANIEL BEHRMAN

(Uit: *Unesco-nieuws*)

Er zijn mensen – ze hebben mijn hart gestolen – die willen weten hoe het met de kleine poesjes is afgelopen. Ik ben blij dat ze ernaar gevraagd hebben want ik ben een perfectionist; ik rond de dingen graag af.

Toen ik er de laatste keer over schreef dartelden ze nog vrolijk rond en wij dartelden onbekommerd mee nog onbewust van de teleurstellingen, die de katten-begerende mensheid ons zou bereiden. Dat was vervelend want blijkbaar denken de mensen er nogal gemakkelijk over; over het al dan niet nemen van een kat. We waren onze poesjes tenminste aanvankelijk vrij vlug kwijt; er liepen zelfs meer bestellingen dan er katten waren, zodat we een wachtlijst aanlegden. Toen lieten achter elkaar de bestellers het afweten en de serieuze gegadigden van de wachtlijst hadden zich, juist omdat ze er zo serieus eentje wilden hebben, op een andere manier al van een kat voorzien. De anderen hielden ons op sleeptouw; ze wisten het nog niet. Dat waren onzekere weken.

Daar kwam nog bij dat we nog steeds niet precies wisten wat het waren, katertjes of poesjes. Op een goede ochtend heb ik ze, om uit het ongewisse te raken, alle vier in de kattenmand gezet en ik ben ermee naar onze dierenarts gegaan. Die barstte in een daverend gelach uit want het waren allemaal poesjes! 'Hoeveel vrouwen lopen er nu bij u thuis rond?' vroeg hij. 'Eens kijken,' zei ik, 'mijn drie dochters en ik, dat zijn er vier, de oude kat, de moederpoes en de vier jongen, dat zijn er in 't geheel tien!' Tien vrouwen had mijn man dagelijks om zich heen. Alleen van de schildpad weten we 't niet. Dat zal ook wel een vrouwtje zijn maar dat laten we maar zo om mijn man niet de illusie te ontnemen dat er tenminste nog één mannelijk wezen zijn lot deelt.

Gelukkig kwamen er toch nog vrij onverwacht de 'goede tehuizen' opdagen waar we zo hoopvol naar hadden uitgezien. Het zwarte poesje ging eerst weg. Dat was vreselijk want het was eigenlijk een beetje ons favorietje. Ze woont nu bij een kruidenier hier in de buurt en daar ga ik nu geregeld mijn boodschappen halen. Dan mag ik binnenkomen en dan krijg ik een kopje koffie of thee en dan mag ik nog even met haar knuffelen. Ze heet niet meer Juffrouw de Zwart maar Mimi en de mensen zijn dol op haar.

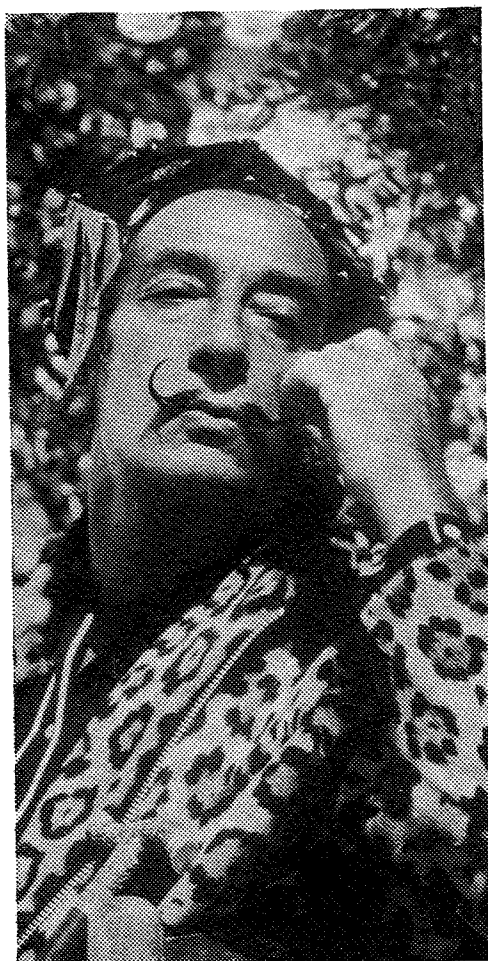
De twee grijsjes zijn naar een studentenecht-paar, die zie ik ook nog wel eens en de vierde, een moeders-kindje met een velletje in herfsttinten hebben we zelf gehouden. We hebben haar Biddoos genoemd, naar een fantasie-figuur van onze oudste dochter, toen die een jaar of twee was.

Biddoos was destijds een soort alomtegenwoordige potentiële kattenkwaaduihtaler. Biddoos deed allerlei dingen die onze dochter niet mocht; aan de sigaretten komen, de sigaren knakken, de boeken in de boekenkast achteruit duwen, op de grond stampen, schreeuwen, Biddoos stond voor niets.

Blijkbaar timmerde Biddoos niet zo hoog want vaak vertelde ze ons heel vertrouwelijk: 'Biddoos wist het eens niet!' Dat moest dan 'niet eens' zijn maar overigens was Biddoos zeer vindingrijk in het bedenken van stoute dingen.

De Biddoos van toen heb ik me altijd wel anders voorgesteld dan de Biddoos van nu, die overigens de nagedachtenis van de vroegere onzichtbare voorganger veel eer aandoet. Ze is een ondeugend pleistertje op de schram, die we in onze ziel voelden toen ook de laatste twee diertjes weggebracht waren. 't Was leeg in huis. In plaats van vijf schoteltjes eten op een rijtje stonden er die avond nog maar twee; voor de moeder en de dochter. We zaten er samen naast elkaar op de bank naar te kijken, mijn man en ik en ik weet het, er zijn erger dingen maar evengoed, pijn deed het wel.

*vreemde vogel —
veelzijdig
goudmaker*

Salvador Dali's bluf weer te kijk gezet

De grote overzichtstentoonstelling van de werken van Salvador Dali van 21 november tot 10 januari 1971 in Museum Boymans van Beuningen omvat precies 200 stuks benevens 36 juweliersprodukten. Het is alles kundig en met veel goede smaak geëxposeerd. De kollektie kwam tot stand door inzendingen uit België, Duitsland, Italië, Mexico, Nederland, Spanje, Zweden, Zwitserland en de Verenigde Staten, 33 uit het laatste land en uit Nederland 2. Het Stedelijk Museum te Amsterdam en het Gemeente Museum te 's-Gravenhage hebben Rotterdam de voorrang gegund. Over het waarom kan men alleen maar gissen.

Op de openingsavond was er een zo veelzijdig gevarieerde overvloed van bezoekers als nimmer te voren. Geen werk te zien, laat staan te beschouwen. Overal opstoppen, overal gedrang, vooral daar waar de meester zelf zich vertoonde met zijn weinig originele knevels, model 1910. Een jonge man trachtte te vergeefs voor hem te knielen. Bij de sherrytafels werd ik aangeklampt door een jonge kunstenaar die mij extatisch meedeelde dat ze hem had aangeraakt.

Wat later dacht ik aan de grote expositie van de werken van Rembrandt in dezelfde zalen waar eveneens door een zeer groot publiek diens kunst werd benaderd in eerbiedig beschouwelijke aandacht. Daar werd de grootheid herdacht van een kunstenaar die de visualisatie van het Zijn heeft gepeild tot een diepte die na vele eeuwen ook voor de mens van nu nog niets van haar zuivere en ondoorgroondelijke waarde verloren heeft.

En nu dan, in een helaas te kort bestek, iets over Dali zelf, de eveneens ondoorgroondelijke, die ik zo objectief mogelijk wil trachten te benaderen met een respectvolle erkenning van zijn vele positieve kwaliteiten zonder te zwijgen over zijn natuurlijke, hovaardig en scherpzinnig gespeelde charlatannerie met als achtergrond zijn nooit aflatende innerlijke onzekerheid, die een enkele keer zelfs tot een vorm van waanzin leidde, waarvan zijn latere vrouw Gala hem redde, toen zij hem in 1929 te Cadaquès ontmoette; de vrouw die hij zijn moeder, zijn Muze en zijn geliefde noemt.

'Het is vooral met jouw bloed, Gala, dat ik mijn werken schilder en ik nam het besluit altijd met onze beide namen verenigd te ondertekenen: Gala Salvador Dali. Een enkel wezen heeft een levensvorm bereikt, dat met de serene volmaaktheid van de renaissance vergeleken kan worden. Dat is Gala, mijn vrouw, die ik het wonderlijk geluk heb gehad te kiezen.'

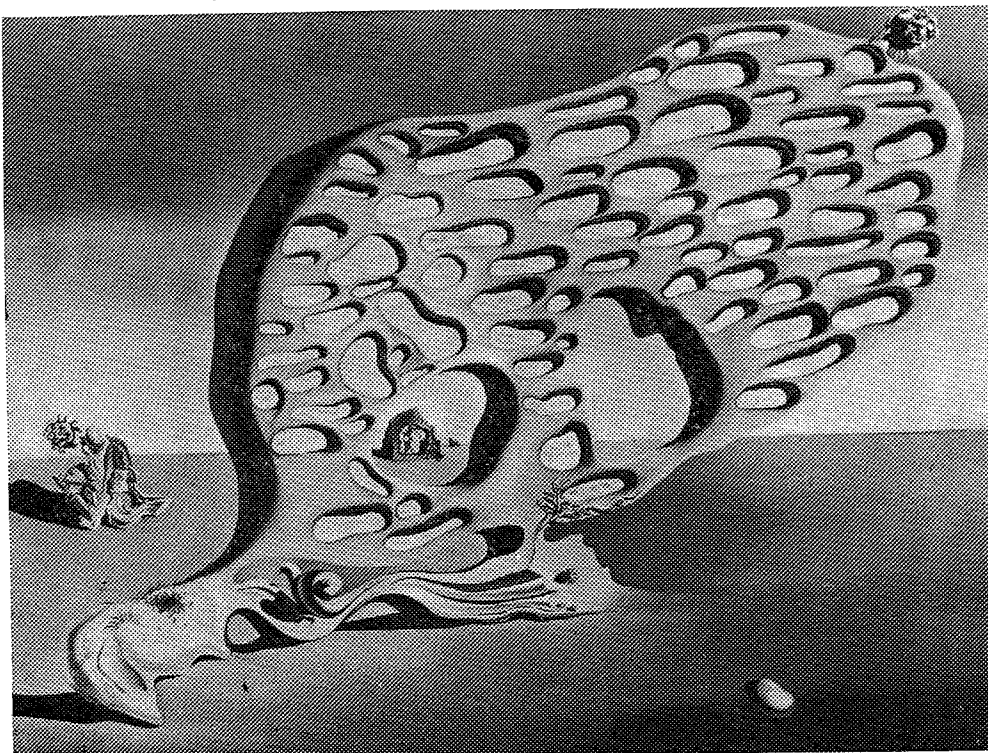
In het tot in alle onderdelen voortreffelijk uitgevoerde boekwerk dat de expositie begeleidt, doet Dali zich ook als schrijver kennen en het is zeer wel mogelijk en ook verklaarbaar dat zijn letterkundig talent de bron is die zijn vele andere talenten beïnvloedt. Daarin is ook een kritiek van Dali opgenomen, onder de titel *Koonings 300.000.000ste geboortedag*, dat ronduit boeiend is geschreven. Van wat hij in boekvorm heeft uitgegeven ken ik niets, maar wel heb ik o.a. de verklaringen gelezen die hij naast vrijwel al de reproducties van zijn schilderijen aantekent.

Een van zijn uitspraken luidt: *'Drie jaar oud wilde ik kok worden, toen ik vijf jaar was Napoleon. Mijn ambities zijn steeds groter geworden en nu is het mijn ambitie Salvador Dali te worden en niets anders. Dat is overigens erg moeilijk want Salvador Dali verwijderd zich van mij naarmate ik hem benader.'*

Het eerste deel van die onwaarachtige belijdenis is doortrokken van de grootspraak waarmee hij gedurende zijn gehele leven roemzuchtig aan de weg heeft getimmerd, maar met wat hij dan verder zegt stelt hij de lezer voor een in elk geval onverwacht raadsel. En zo is dat telkens. Hij overbluft zijn medeburger, zijn prooi, met zijn bluf om hem daarna weer te verbluffen met een geraffineerde waarheid of schijnwaarheid en daar blijft hij mee bezig zonder uitteput te raken.

Over zijn ontwikkeling als schilder moet ik kort zijn. Dali werd in 1904 geboren te Figueras bij Gerona (Catalonië, Spanje) als zoon van een notaris en reeds op zeer jeugdige leeftijd verast hij door een opmerkelijk schilderkunstig talent. Als 13-jarige schildert hij het doek *'Grootmoeder zit te naaien'*, dat op de expositie aanwezig is. Interessant, maar de historie kent belangrijker uitingen van kinderen (Lucas van Leyden bijvoorbeeld).

Het raadsel van de begeerte ('Ma mère, ma mère, ma mère'), 1929. Coll. Oskar Schlàg, Zürich

In de volgende jaren experimenteert hij met impressionisme en pointillisme. In 1921 gaat hij naar Madrid; wordt wegens insubordinatie in 1924 van de Academie verwijderd, komt er weer terug tot hij in 1926 voor goed de laan wordt uitgestuurd. Van 1925 tot 1927 invloed van de Delftse Vermeer en de materiaalschilders, schilderijen met grint, zand, stenen, kurk en allerlei andere materialen. Daarna wordt hij gegrepen door het kubisme van Picasso. In 1927 schrijft hij: *'Ik wist dat ik bij mijn aankomst in Parijs allen zou verbluffen.'* Of hij ook bang was. In 1929 besluit hij zijn kunst te wijden aan de getrouwe afbeelding van zijn dromen en paranoïde visioenen onder invloed van het surrealisme. Het kan nu wel duidelijk zijn dat hij zich steeds geïnspireerd heeft op door anderen gecreëerde stijlen; dat hij steeds een volgeling is geweest, zij het ook met een zeer persoonlijk accent.

Als schilder lijkt Dali mij het meest geslaagd als surrealist, al heeft hij ook in zijn impressionistische begintijd ruimtelijk en atmosferisch aantrekkelijke verbeeldingen gemaakt van zijn beminde geboortegrond. In al zijn surrealistische schilderijen is Dali een verteller. Elk werk is een verhaal, dat ondanks vaak duidelijke compositorische invloeden toch een niet te missen oorspronkelijk karakter heeft. Het is een goeddeels vanuit het bewuste ontsproten bijengang van details van velerlei aard en velerlei ontleningen, een compositorisch verantwoord geheel, dat veelal na een eerste treffende indruk steeds moeilijker te duiden valt, zowel voor de beschouwer als voor Dali zelf. Hoe komt het nu dat het visionaire, het droomeigene dat Dali verbeelden wil toch maar zelden als zodanig doorbreekt, blijft bepaald tot het raadselachtige, het vreemde. Hij past een manier van schilderen toe, die in elk schilderij, wat het ook voorstelt, steeds dezelfde is. Een aangeleerde techniek, die men een mechanische techniek zou kunnen noemen. En de kleur, beslissend voor het schilderij, is bij Dali wel harmonisch, heeft wel een eigen en soms bijzonder eigen gamma, maar blijft toch te veel een louter versierende kleur. Alleen door de geïnspireerde techniek van de volbloed schilder kan de werkelijk schilderkunstige kleur ontstaan die door haar levensvolheid het verhalende opheft in de sfeer, die het visionaire, het droomeigene oproept.

André Breton, de meest gezaghebbende woordvoerder van het surrealisme, zegt daarvan o.a. het volgende: Het surrealisme is zuiver psychisch automatisme, waarmee men wil uitdrukken, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk, *hetzij op enige andere wijze* de werkelijke werking van de gedachte. Wat dat cursief gedrukte betreft is Dali ongetwijfeld de meest veelzijdige surrealist. Naast zijn schilderijen, tekeningen, beeldhouwwerken en juweliersprodukten die we in Boymans kunnen zien, aangevuld met een enkel meubel en affiches van zijn hand die hij vervaardigde voor de Franse spoorwegen doet hij zich nog daverend gelden op velerlei andere levensgebieden en dan vooral 'ieder moment van zijn leven en zeer intensief als Dali'. Hij illustreerde o.a. De zangen van Maldoror, trad naar voren als cineast, als film- en huis of tuinacteur, vervaardigde in 1939 zijn beroemde surrealistische étalage bij Teller in New York, hield een serie van 30 lezingen in de VS en deed van zich spreken als ontwerper van advertenties. Hij is met dit alles en bovendien een goudmaker. Dat dikt hij nog eens aan met zijn eigen uitspraak *'Voor mij als mysticus is de mens een alchemistische materie, bestemd om goud te worden en wanneer ik schilder is het mijn grootste vreugde dat ik goud maak.'* Dali noemt zich renaissancist en dat is hij: een begaafd en negatief vertegenwoordiger van onze eigentijdse technocratische renaissance.

P. A. BEGEER

'de steen van de ander mede dragen'

vrijheid, een recht dat verplichtingen oproept

Dit is de tekst van een preek die Ruth Breunis-Cohen kort geleden in de r.k. kerken in Rotterdam heeft gehouden. Humanisten hebben geen kansel. Wel Mens en Wereld. Daarin is al vaker aandacht besteed aan het werk van Amnesty International. Maar het kan nog steeds niet genoeg gebeuren. (Postbus 5151, Den Haag, Postgiro 454000, t.n.v. AI R'dam)

Voor ons is het vanzelfsprekend, dat alle mensen gelijk zijn. Voor ons is het vanzelfsprekend, dat we niet worden onderworpen aan willekeurige arrestaties, aan onmenselijke of onterende behandeling, dat we niet worden onderworpen aan martelingen, dat iedereen in volle gelijkheid recht heeft op een openbare en objectieve behandeling door een civiele rechtbank, en dat iedereen recht heeft op juridische bijstand. Ook is het voor ons vanzelfsprekend, dat wij vrijheid van vereniging, van godsdienst, van vrije meningsvorming en vrije meningsuiting en vrijheid van drukpers hebben. Al deze en andere rechten zijn vastgelegd in de Universele verklaring van de rechten van de mens.

Jammer genoeg is Nederland bijna een uitzondering, want het aantal landen dat deze verklaring wel heeft aangenomen, maar niet waarborgt en respecteert, is enorm groot. Dat zijn de landen, waar twee meningen bestaan; die van het regiem en de verkeerde. Waar mensen zuiver en alleen omwille van hun politieke, religieuze of sociale overtuiging hun vrijheid moeten missen. Het zijn mensen zoals wij ze hier dagelijks om ons heen zien, studenten in Indonesië en Irak, schrijvers in Rusland, priesters in Angola, Brazilië en Spanje, boeren, arbeiders, politici in alle delen van Afrika, de Joden in Polen, mannen en vrouwen, artsen en vakbondsmensen. Zij verliezen hun baan, worden verbannen, verhoord, opgesloten, weer verhoord gemarteld, gevangengezet of opgesloten in krankzinnigengestichten.

– Wij hebben hier in elke krant, elke radio- of t.v.-uitzending kritische commentaren op mensen en gebeurtenissen, maar in Egypte kreeg 13 jaar geleden de schrijver Sayyid Loutfi levenslang. Hij had kritiek geuit op het bewind van President Nasser.

– Wij hebben net een enorme staking gehad om 400 gulden en deze stakers liepen geen enkel gevaar hiervoor in de gevangenis te belanden. In Mexico werd in 1959 Demetrie Vallejo Martinez tot 16 jaar veroordeeld. Hij had in zijn functie als secretaris van de spoorwegvakverbond een staking geleid.

– Wij Nederlanders worden wel eens uitgelachen om het steeds groter wordende aantal politieke partijen dat op onze verkiezingslijsten voorkomt. In Paraguay zit sinds 1960 Trefillie Benitez gevangen, nog steeds zonder een proces te hebben gehad, omdat hij lid was van de Radicale Liberale Partij. Tijdens een verhoor weigerde deze 39-jarige boer te zeggen waar zijn broer was, en dus schoot een bewaker een kogel door zijn arm. Deze arm moest later worden geamputeerd.

– Wij worden hier voor onze eigen daden verantwoordelijk gesteld. In Griekenland, het land dat we allemaal kennen van onze vakanties, van de prachtige muziek, uit de cultuur, werd in 1966 Eleni Voulgari tot 10 jaar veroordeeld,

omdat haar ouders in 1954 een kommunistisch familielid onderdak hadden verleend. Haar zoon, vlak na haar arrestatie in de gevangenis werd geboren, werd haar na twee jaar afgenomen. Het manneke is nu 3½ jaar en mag zijn moeder elke maand een half uur bezoeken. Stelt u zich dat eens voor: elke dertig lange dagen dertig korte minuten.

Dit waren zo maar een paar voorbeelden uit een hele rij. Er zijn voorbeelden te over uit alle landen, uit Rusland, uit Tsjecho-Slowakije, uit Formosa, uit alle niet-democratische landen ter wereld. Voorbeelden, waarin het zeer duidelijk is, dat men de Rechten van de Mens miskent en veracht. Voorbeelden waardoor men zich soms machteloos zou gaan voelen.

We staan echter niet zo machteloos als men denkt, er is wel degelijk een bruikbare mogelijkheid om iets te doen tegen de ontrechting van onze medemens door middel van Amnesty International. Dit is de enige organisatie ter wereld die zich met dit soort gevallen bezighoudt, zonder enige politieke of religieuze binding te hebben. Een puur humanitaire organisatie, die zich het lot aantrekt van de slachtoffers van alle regimes, die zich niets aantrekken van deze elementaire grondrechten, zowel in het westen als in de Oostbloklanden als in de Derde Wereld.

Zodra A.I. hoort dat er iemand omwille van zijn overtuiging op welk gebied dan ook van zijn vrijheden wordt beroofd, wordt dit verhaal op het Onderzoeksbureau in Londen helemaal nage trokken en ook gecontroleerd of er door de betrokkene geen geweld is gebruikt of gepropageerd. Na dit onderzoek kan dan de gevangene in aanmerking komen voor adoptie, dat wil zeggen dat we alle ons ter beschikking staande middelen inzetten. De leden beginnen een kaartenactie, gericht aan het hoofd van de regering van zijn land en aan de betreffende ambassade in eigen land, waarin gewezen wordt op het feit, dat de rechten van de mens weer eens niet worden nageleefd.

Misschien maakt dit op u een vrij simplistische indruk, maar uit ervaring weten wij welk een effect zo'n kaartenactie heeft. Onze voorzitter Sean Mc. Bride heeft het in een van de Oostbloklanden zelf ervaren. Na zo'n kaartenlawine (een goed ambtenaar kan immers niets weggooien en zeker honderden kaarten kunnen niet zomaar verdwijnen) werd het geval van deze gevangene nader bekeken. Er bleek toen, dat niemand wist waarom hij zat, er was zelfs niet eens meer een dossier aanwezig, en zelfs op een gegeven moment bleek dat hij al anderhalf jaar tevoren had moeten worden vrijgelaten. Deze fout werd toen uiteraard hersteld, maar wat, als deze kaarten nu eens niet geschreven waren?

Dit mag misschien een uitzonderlijk geval zijn, feit blijft dat elke regering, om welke reden dan ook, uiterst gevoelig blijkt te zijn voor de publieke opinie in het buitenland. Zo heeft onlangs de president van Brazilië, de Medici, een scherp onderzoek gelast naar het optreden van de DOPS en het 'eskadron des doods', omdat hij, naar hij zei, zeer geïrriteerd raakte over wat er in de buitenlandse pers gepubliceerd wordt over martelingen en folteringen (o.a. Panorama met de publikatie van het Zwartboek), die zo zouden zijn afgekeken van het Naziregime. Dit is natuurlijk niet helemaal waar, ze zijn, ik zou bijna zeggen geperfectioneerd.

Volgens onze rapporten wordt er gemarteld met onder stroom staand prikkeldraad, de kop-telefoon, waarbij de gevangene op twee oren tegelijk dermate harde klappen krijgt, dat hij onmiddellijk doof is, doordat de trommelvliezen scheuren; de falanga (een speciaal geconstrueerde zweep), de papegaaienschommel, het verblijf in een cel van maximaal 50 x 50 cm; er wordt onder enorme druk zeepsop in het lichaam geperst met alle gevolgen van dien, en met dit soort voorbeelden zou ik nog tijden door kunnen gaan, het ene nog gruwelijker en onmenselijker dan het andere. Het meest gruwelijke en onmenselijke is misschien nog wel de 'wetenschappelijk-medische begeleiding', die er voor moet zorgen, dat geen gevangene te vlug of te gemakkelijk zal sterven, dat er geen dermate zichtbare littekens of verminkingen zouden ontstaan, dat die later als bewijsmateriaal zouden kunnen dienen. Dan is er nog niet eens gesproken over de geestelijke spanningen en verminkingen. Het feit alleen al dat de President gefirriteerd raakte is dus wel een bewijs dat ons werk invloed heeft, we moeten echter afwachten hoe groot die in dit geval zal zijn.

Hoeveel gevangenen wij door ons werk vrijkrijgen weten we natuurlijk nooit precies, soms is een vrijlating het resultaat, soms ook alleen maar een veel betere behandeling, en dan niet alleen voor de door ons geadopteerde gevangene, maar ook voor de hele groep, waarvan hij deel uitmaakt. Sinds wij in 1961 begonnen zijn van de ruim 6000 door ons geadopteerde gevangenen meer dan 2500 vrijgelaten, een dus wel zeer bemoedigende stap in de goede richting.

Wij proberen waarnemers te zenden naar de processen om te kijken of die fatsoenlijk verlopen en of de straffen niet exorbitant hoog uitvallen in verhouding tot de vermeende misdaden. Indien politiek en financieel mogelijk sturen we mensen naar de kampen om na te gaan of die voldoen aan de minimale bestaans-eisen. Vorig jaar hebben we weer gezien dat er in vele kampen geen of praktisch geen medische verzorging was en dat het zeer schaars toegemeten voedsel bestond uit een pap van veekoeken gemaakt.

Dit alles zijn dingen waar we normaal niet zo bij stilstaan, gewoon omdat wij dit hier niet kennen. Eigenlijk zou Amnesty International helemaal overbodig moeten zijn, maar zolang er nog ergens een gevangene ten onrechte vastzit, zolang er nog in een land de rechten van de mens verkracht worden is het werk van AI dringend noodzakelijk. Immers, als wij zwijgen, d.w.z. niet iets *doen*, worden wij medeplichtig aan het onrecht en de onmenselijkheid waaronder de politieke gevangenen over de hele wereld te lijden hebben.

U zult het met me eens zijn, dat dit alles een ten hemel schreiend onrecht is, maar u zult het ook met me eens zijn, dat dergelijke onlustgevoelens niet alleen door een financiële bijdrage of door milde gaven afgekocht kunnen worden. Natuurlijk is uw lidmaatschap en uw financiële steun welkom, zelfs dringend noodzakelijk, maar het voornaamste is dat u door alles wat u gehoord hebt NU en van nu af aan bewust zult reageren op wat er in onze eigen wereld met onze eigen medemensen gebeurt. Of u zich hierbij laat leiden door het gebod van de naastenliefde en de rechtvaardigheid of door de universele verklaring van de rechten van de mens; zaak is dat we zoals in het lied Antonis uit de Mauthausencyclus van Theoderakis 'de steen van de ander mede dragen'. Ik doe hierbij uit de grond van mijn hart een beroep op uw christelijke naastenliefde: onze vrijheid, onze welvaart is niet zomaar een privilege voor onszelf, geen beloning voor onze geweldige prestaties. U mag het toeval, stom geluk of goddelijke voorzienigheid noemen dat u vrij bent, in ieder geval legt deze vrijheid vooral ons een verplichting op: De plicht voor de ander een deur te openen, de ander een sleutel te geven of alleen maar een paar tralies weg te knippen.

RUTH BREUNIS-COHEN

kunst als bewustzijnsverruimend middel bij Franz Marc

natuur en mens

'Een gevaarlijke wereld: de mens beheerst de natuur, vóór hij geleerd heeft zichzelf te beheersen.' Aldus een waarschuwing van Albert Schweitzer, die steeds actueler en urgenter dreigt te worden. Bovendien is het een merkwaardige paradox, dat naarmate de mens er beter in slaagt deze natuur te beheersen, hij er ook steeds meer van vervreemdt. Onze steden, onze moderne industriële samenleving, ons leven, dat zich afspeelt temidden van beton, staal en kunststoffen getuigen dagelijks van deze vervreemding. In marxistische kring, bij denkers die door Marx zijn beïnvloed zoals Marcuse, is het begrip 'vervreemding' kern en uitgangspunt van hun visie op de maatschappelijke werkelijkheid. De mens is door de structuur van de kapitalistische samenleving vervreemd van zijn arbeid en van zichzelf, luidt de stelling: Het menselijk bestaan wordt koopwaar, de mens wordt een ding, een object. Maar de vervreemding, die ik hier centraal stel, namelijk die van de natuur (die nog altijd meer is dan een plekje om recreatie te beoefenen) krijgt bij deze marxistische denkers en maatschappij-kritici zelden of nooit aandacht. Het zijn schrijvers als Rachel Carson ('Dode lente'), Dick Hillenius, Dr. C. J. Briejër ('Zilveren sluiers en verborgen gevaren'), prof. D. J. Kuenen ('Mens en natuur') en Roel van Duyn ('De boodschap van een wijze kabouter'), die ons scherper bewust doen worden van de gevaren die de natuur bedreigen en die evenzeer een bedreiging voor de mens inhouden. Deze gevaren hangen ten dele samen met 's mensen vervreemding van de natuur, zijn wanbegrip ten aanzien van deze levende natuur.

De bekende diepzee-onderzoeker Jacques-Yves Cousteau, die onlangs in Frankrijk terugkeerde na een reis van 155.000 mijl met zijn onderzoekingsvaartuig 'Calypso' verklaarde, dat in grote delen van de oceanen alle leven was verdwenen. Overbevolking en de daarmee samenhangende vervuiling en vergiftiging, overbevissing en onbesuisd ingrijpen in het milieu wees Cousteau als de hoofdoorzaken aan van deze vernietiging van leven. Ook hier is duidelijk sprake van een volledig gebrek aan eerbied voor het leven, welke eerbied volgens Schweitzer het fundament van elke cultuur zou moeten zijn.

Hoe het hiermede in onze zogeheten 'christelijke' beschaving is gesteld, bewijzen niet alleen de recente onderzoeken van Cousteau, maar evenzeer de wrede jacht op zeehonden en het vangen van vogels in België, waarbij jaarlijks miljoenen (!) vogels de dood vinden (het feit, dat hiermede het biologisch evenwicht verloren gaat en de insecten in aantallen toenemen, waardoor weer meer gif moet worden gespoten, laat ik hier buiten beschouwing).

Reeds eerder wees ik erop, dat in andere culturen en met name de Oost Aziatische, de natuur anders wordt gewaardeerd dan in onze door natuurbeheersing en -uitbuiting gekenmerkte beschaving¹). Maar toch hebben ook in Europa andere stemmen geklonken, al werden zij dan

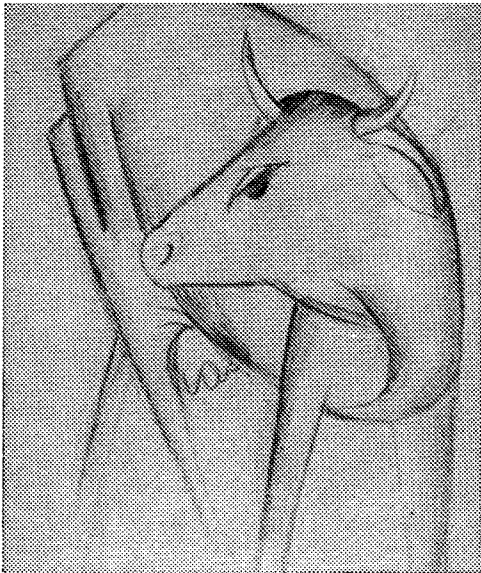
niet altijd gehoord. De belangrijkste figuur blijft in dit opzicht uiteraard Albert Schweitzer²). Maar ik denk ook aan de helaas in 1916 bij Verdun gesneuvelde Duitse schilder Franz Marc. Het zijn schilders als Marc die ons plotseling bewust maken van deze beperktheden en onzigheden van onze werkelijkheidsbeleving: kunst als bewustzijnsverruimend middel!

Wat maakt het werk van Franz Marc zo boeiend? Zijn het de rijke kleuren, de levendige, ritmische vormen van de diergestalten, die herinneren aan de simpele, maar expressieve dierschilderingen in de voorhistorische grotten van Altamira? Is het de filosofie van een kunstenaar, die begreep, dat in een tijd van industrialisatie en toenemende vervreemding van de natuur het mens-zijn zelf dreigt te worden aangetast? Voor velen is Franz Marc vooral een boeiende figuur omdat hij met anderen, zoals Kandinsky, Marke en Klee een nieuwe periode in de kunst aankondigde. In het verband van ons onderwerp interesseert mij hier evenwel in de eerste plaats de filosofie achter het oeuvre van deze jonggestorven kunstenaar.

Het dier is in de kunst van Marc het symbool van een paradijselijke natuurverbondenheid, die de mens sinds lang niet meer kent en nimmer zal hervinden. Hij streefde een 'Animalisering' van de kunst na en trachtte in kleur en vorm de onbewuste krachten in de natuur tot uitdrukking te brengen. Uiteraard betekende dit

Reeën; krijt, 1908

Rund; potlood, 1912/13

een volledige breuk met het impressionisme. Marc schrijft: 'Wij moeten geen bos of paard meer schilderen zoals wij ze mooi vinden of zoals ze schijnen, maar zoals zij werkelijk zijn, zoals het bos of het paard zichzelf voelen, hun absolute wezen, dat achter de schijn leeft.' Kunst moet volgens Marc niet 'afbeelden' maar, zoals hij zegt, 'de innerlijke waarheid der dingen blootleggen'. Veelzeggend is ook zijn uitspraak, dat 'het ongerepte levensgevoel van het dier al het goede in mij doet weerklinken.' In zijn blauwe paarden' tracht hij geen naturalistisch portret van enkele paarden te geven, maar poogt hij veeleer het wezen van het dier tot uitdrukking te brengen. Het gaat hem ook om de uitdrukingskracht van de kleur.

Marc zelf heeft over de betekenis van de kleur gezegd: 'Blauw is het mannelijk principe, hard en geestelijk. Geel het vrouwelijk principe, zacht, vrolijk en zinnelijk. Rood de materie, brutaal en zwaar en steeds de kleur, die door de andere twee bestreden en overwonnen moet worden.' Deze uitspraak is niet verwonderlijk in een tijd toen de 'Fauves' (de 'wilden') in Frankrijk door het gebruik van primaire, ongemengde kleuren, het bewust weglaten van schaduwen en de vaak vereenvoudigde vormen bij de doorsnee-burgerman de nodige beroering verwekten.

Ook Marc streefde in zijn werk, dat door de nazi's tot de 'ontaarde kunst' werd gerekend, naar vereenvoudiging van de vormen, waarbij hij goede leermeesters vond in de kunstenaars, die in Afrika en in het Inca-rijk hun sculpturen vorm gaven. Het ongerepte van het natuurlijke leven, dat Gauguin op Tahiti zocht, maar vooral ook de universele eenheid van al het levende, waarover Indische en Chinese boeddhisten, maar ook Albert Schweitzer zo indringend hadden geschreven, wilde Marc in zijn kleurrijk oeuvre uitbeelden. Ik denk aan werken als 'Gazellen', 'Reeën in het bos' en 'Bos met eekhoorntje'. Het dier is hier geplaatst in een natuurlijke, kosmische orde en vormt een zinvolle eenheid met zijn omgeving.

In het werk van Marc komt een pantheïstisch levensgevoel tot uiting, dat anders, feller en dynamischer tot ons spreekt dan het oeuvre van vele Chinese schilders, die op hun wijze uitdrukking gaven aan hun besef van de eenheid van al het bestaande. Toch zal het niemand verbazen, dat Marc een groot bewonderaar was van de Chinese en Japanse kunst, die met andere middelen immers hetzelfde wilde zeggen.

De inzichten waartoe Marc kwam staan uiteraard niet los van bepaalde filosofische ideeën uit zijn tijd. Hij wilde in zijn schilderkunst ook de gedachte tot uitdrukking brengen, die de fysisch Heisenberg reeds eerder had geformuleerd in zijn uitspraak 'dat de gebruikelijke indelingen van de wereld in subject en object, innerlijke – en uiterlijke wereld, lichaam en ziel niet langer echt geschikt zijn'. Het is een denken, dat het inzicht van Indische wijsgeren van eeuwen her

opnieuw bevestigde. Marc zelf spreekt over 'het verlangen naar het ondeelbare zijn'. In zijn 'Aufzeichnungen' uit 1912/13 lezen wij verder: 'Alles is één Ruimte en tijd, kleur en vorm zijn slechts zienswijzen, ontsproten aan sterfelijke structuur van onze geest. Ruimte is een door ons gedachte projectie van het zijn.'

Treffend is de argeloosheid en levensvreugde, die het werk van Marc kenmerkt. Temidden van vele sombere expressionisten en surrealistten spreken de doeken van Marc hun eigen taal van schoonheid en levensblijheid, die slechts door een enkeling, zoals Matisse, is geëvenaard.

Onbekommerd, argeloos in hun ongerepte schoonheid, zo schildert Marc de paarden, veulens, reeën, katten, tijgers en vossen. Het zijn geen starre portretten, maar levende, beweeglijke, dynamische gestalten, vol energie en levensvreugde. Het zijn niet de dieren uit de dieren-tuin, zoals de panter, die Rilke in de 'Jardin des Plantes' zag:

Paarden met adelaar; olie, 1912

'Sein Blick ist vom Vorübergehn der Stäbe so müd geworden, dass er nichts mehr hält. Ihm ist, als ob es tausend Stäbe gäbe und hinter tausend Stäben keine Welt' *) Misschien zag Rilke in deze tijger achter tralies ook de gestalte van de moderne mens, geregementeerd, gevangen, gemanipuleerd door duizend (niet altijd zichtbare!) spijlen'. Nee, Marc herinnert ons eerder aan de vrijheid en levensblijheid van Rilke's gazelle: 'voortgedragen, alsof iedere gang geladen is met sprongen'. Bladerend in een boek met de kleurige figuren van Marc's dieren dacht ik ook aan enkele regels, die Harriet Laurey in haar prachtige bundel 'Loreley' wijdde aan giraffen:

*'Onder hun huid van teder croqué
staan zij hun leden langzaam te bewegen.
Ze zeggen niets en houden niet verzwegen
en lopen willig met zichzelf mee.'*

*Zij speuren naar het langgerekte dromen,
dat altijd in hun neusgaten vibreert.
Zij hebben van de mensen niets geleerd
en daarom is het licht in hen volkomen.'*

*) 'Zijn blik is van het heen en weer langs de tralies lopen zo vermoeid geworden dat die niets meer inhoudt. Het is hem alsof er duizend spijlen zijn en achter duizend spijlen geen wereld'.

Onmiddellijk treft ons ook de betekenis van ritme en harmonie in het oeuvre van Marc. In deze kunst ervaren wij de waarheid van Novalis' uitspraak: 'alle leven is ritme'. Zoals gezegd, Marc's dierfiguren, de reeën, paarden, vossen, zijn geen weergave van de werkelijkheid, van een bepaald dier, dat hij ergens heeft waargenomen, maar uitdrukking van de krachten, die achter de zichtbare werkelijkheid schuilgaan.

Er is nog een overeenkomst tussen Marc en bepaalde Oosterse denkers. In zijn laatste jaren hield de gedachte van de 'illusie der materie' de schilder meer en meer bezig. Over deze illusie ('maya') spreekt ook het boeddhisme en in navolging hiervan Schopenhauer. Maar toch is Marc geen boeddhist of Schopenhaueriaan, maar een kind van zijn tijd.

De fysicus en filosoof Wilhelm Ostwald, wiens geschriften in Marc's dagen veel opgang maakten, verklaarde dat niet de stof, maar de energie het 'alleen werkelijk is, omdat het 't enig werkzame is'.

De bekende astronoom Eddington schreef: 'Masa is slechts een andere naam voor energie.' In zijn latere werk neigde Marc meer en meer naar abstrahering en het is de harmonie van kleuren en lijnen, die hem steeds meer intrigeert. De zichtbare werkelijkheid (meestal een *grauwe* werkelijkheid!) laat hij meer en meer achter zich. Een vlucht uit de werkelijkheid? Is de kunst van Marc toch eigenlijk weinig anders dan een droom, zij het een blijde droom? Marc heeft deze vraag zelf bevestigend beantwoord met de uitspraak: 'kunst is eigenlijk niets anders dan de uitdrukking van onze droom'. Maar welke waarde heeft een leven zonder dromen?

P. Krug.

De Centraal Geestelijk Raadsman bij de Inrichtingen van Justitie,
Paulus Buyslaan 23 te Amersfoort, zoekt

een administratieve medewerkster

De medewerkster gaat een dienstverband aan met het Ministerie van Justitie, hetgeen betekent dat salaris en rechtspositie overeenkomstig Rijksregeling worden vastgesteld.

De gedachten gaan uit naar een half-time kracht. De werktijden kunnen in overleg worden vastgesteld, waarbij gedacht kan worden aan een werkdag van tien uur 's morgens tot vier uur 's middags, met een onderbreking voor de lunch van twaalf uur tot half twee. Sollicitaties of verzoeken om nadere inlichtingen dienen te worden gericht aan de Centraal Geestelijk Raadsman voornoemd.

Huw., meisje, 31 jaar, slank en jeugdig uiterlijk, v.g.h., algemeen ontwikkeld, natuur- en muziekliefhebster, z.s.k.m. lieve jongeman of weduwnaar. Brieven onder nr. 30 eventueel met foto o.e.r.

De Amusante Bijbel.

Door Leo Taxil. Te koop. Verkeert in goede staat. Tegen elk aannemelijk bod. Br. aan R. J. Brugman, Vondellaan 31, Arnhem.

Zoek voor vriendin, 47 j., ac. gevormd, blond, noordelijk type, niet onknap, hartelijk en zeer huiselijk, een beschaafde en ontwikkelde partner tot ca. 55 j. Geen uitgaanstype. Br. o. nr. 31 adm. M. & W.

De dag ligt nog voor ons

Een aantal vooraanstaande humanisten in binnen- en buitenland verleenden hieraan hun medewerking door hun bijdragen. De buitenlandse artikelen zijn in het nederlands vertaald.

Gebonden f 14,90; ingenaaid f 11,90; 214 blz.

Bestellingen per giro 58 t.n.v. De Humanistische Pers, Utrecht.

Verkrijgbaar:

Kalender 1971

De teksten zijn verzorgd door Dr. D. H. Prins en P. Krug.
Ontwerp: L. Frank.
Uitvoering: Drukkerij Storm.

Prijs: f 5,50

Bestellingen per giro 58 t.n.v. de Humanistische Pers - Utrecht.

Gezond natuurlijk leven is vegetarisch leven. Een gezaghebbend oordeel over de modernste stromingen op voedingsgebied vindt u in de 'Vegetarische Bode'. Een proefabonnement voor zes nummers ad f 5,- zal u hiervan overtuigen.
Administratie: Admiraal de Ruijterweg 236 huis, Amsterdam 15, postgiro 9266.

Uw boek per post

Annet van Battum: Erasmus, rebel tegen wil en dank 176 blz. 100 illustraties	f 12,50
Peter L. Berger: Sociologisch denken 198 blz.	f 11,-
A. L. Constandse: Geschiedenis van het humanisme in nederland 200 blz.	f 8,90
Erich Fromm: De angst voor de vrijheid 224 blz.	f 9,90
De zelfstandige mens 206 blz.	f 9,90
De gezonde samenleving 274 blz.	f 12,90
Liefhebben, een kunst, een kunde 176 blz.	f 9,90
Psychoanalyse en religie 156 blz.	f 9,90
Prof. Dr. T. T. ten Have e.a.: Ontkerkelijking en buitenkerkelijkheid in nederland	f 58,-
Julian Huxley: Essays van een humanist 263 blz.	f 14,90
Religie zonder openbaring 208 blz.	f 9,80
Leszek Kolakowski: De mens zonder alternatief 258 blz.	f 18,90
De hemelsleutel 161 blz.	f 10,90
Over de sterfelijkheid van de rede 273 blz.	f 18,90
Gesprekken met de duivel 164 blz.	f 10,90
C. A. Mennicke: De tegenwoordige stand van het wijsgerig denken 164 blz.	f 5,50
R. D. Laing: Strategie van de ervaring 125 blz.	f 9,25
Pico della Mirandola: Over de menselijke waardigheid 55 blz.	f 6,90
J. P. van Praag e.a.: Rede en religie in het humanisme 250 blz.	f 11,50
De dag ligt nog voor ons 214 blz.	geb. f 14,90 ingen. f 11,90
Bertrand Russell: Waarom ik geen Christen ben 268 blz.	f 14,50
Problemen der filosofie 160 blz.	f 9,25
Religie en wetenschap 160 blz.	f 9,25
P. Spigt e.a.: Multatuli 1820-1887 (nr. 11 Maatstaf 1970) 96 blz.	f 4,90
Anthony Storr: Agressie bij de mens 136 blz.	f 9,25
Libbe van der Wal: Kennis van goed en kwaad 270 blz.	f 7,90
C. H. Schonk: Humanisme, ook uw kijk op het leven? 96 blz.	f 4,50

Bestellingen door storting of overschrijving op giro 58 - Humanistische Pers, Utrecht.